

**«6D021300 – Лингвистика» мамандығы бойынша философия
докторы (PhD) дәрежесін алу үшін дайындалған
Шормақова Арайлым Ботанқызының «Қазақ тіліндегі өсімдік
әлемінің лингвомәдени бейнесі» атты диссертациясына**

ПІКІР

1. Зерттеу тақырыбының өзектілігі және жалпы ғылыми, жалпы мемлекеттік бағдарламалармен (практикалық және ғылым мен техника дамуының сұраныстарымен) байланысы.

Тіл – ғұмыр шындығы. Ол шындықты сан ғасырлар тоғысындағы қабырғалы қалың қатпарлардан аршып ала білсек, мұрағаттар қорындағы дерекнамалар шежіресіндей сыр шертеді. Яғни тіршілік әлеміндегі қоршаған орта мен ғалам бейнесі қасиетті тіл арқылы таңбаланады. Сондықтан қасиетті тілдің лингвомәдени концепциясын сол тілді қолданушы ұжымдық сананың дүниетанымынан, этномәдениетінен, тарихи жәдігерліктерінен, рухани болмыс-бітімінен, психологиясынан, ұлттық мәдени кодынан, салт-дәстүрі мен ырым-жоралғысынан бөліп қарау мүмкін емес.

Табиғат пен жер ананың күллі адамзат қауымына сыйға тартқан ғажайып байлығы өсімдіктер әлемі болып табылады. Біздің де ата-бабаларымыз табиғаттың төл перзенті болғандықтан көшпелі өмір сүру салты мен тұрмыс-тіршілік қызметтеріндегі жинақталған мол тәжірибелерінің негізінде өсімдіктердің тіршілігімізге – тірек, өмірімізге – нәр, кисек – киім, ішсек – тамақ, пайдалансақ – құрал, жатсақ – төсек, жазсақ – қағаз екенін «ұлы дала ботаниктері мен академиктері» ретінде терең де жетік білген.

Қазақ тіліндегі лексикалық құрамның құнарлы қабатын құрайтын өсімдіктер дүниесі биология, ботаника, медицина, фармацевтика, география сияқты ғылым саларында өз мақсаттары мен міндеттеріне сәйкес зерттеу нысанына айналған. Қазақ тіл білімі ғылымында өсімдік атаулары *терминдік, семантикалық, номинациялық, мотивациялық, этимологиялық, құрылымдық, сөзжасамдық, лексикографиялық* аспектіден әр алуан деңгейде ғылыми сапа сараптамасына да түскені белгілі. Дегенмен қазақ халқының тілдік санасында өсімдік атауларының *прагматикалық, этнографиялық, символдық, гұрыптық, кәделік, емдік, мифологиялық, ассоциативті-вербалдық, архетиптік, аксиологиялық, коннотациялық, лингвопоэтикалық, ономастикалық* кешенді таным-түсініктерін тіл мен мәдениет контекстінде, этностың аялық білім қорымен, әлем бейнесінің репрезентациялық көрінісімен сабақтастыра отырып, антропоөзектік парадигма бағытында ғылыми зерттеу жүргізуі тақырыптың өзектілігіне еш дау тудырмайды. Жалпы өсімдіктер жүйесіне байланысты жинақталған қыруар ұғым түсініктер мен тіл бірліктеріне ғылымның қай саласынан болса да кешенді

ғылыми зерттеулер мен жүйелі сараптама талдаулар жүргізілсе де ешқандай көптік етпейді. Өйткені өсімдіктер дүниесінің когнитивтік, лингвомәдени, этнолингвистикалық, прагматикалық, социологиялық, эстетикалық, биологиялық, медициналық мазмұнында сан ғасырлар бойы жинақталған ұлттық код пен этномәдени құндылықтарымыздың мыңдаған асыл қазынасы сақталған.

Ізденуші Шормақова Арайлым Ботанқызының «Қазақ тіліндегі өсімдік әлемінің лингвомәдени бейнесі» атты диссертациялық жұмысы аталмыш уақыт талабына әбден сай келеді және тақырыбы өзекті болып табылады. Сондықтан ізденуші көтерген мәселе қазақ тіл біліміне аса қажетті дүние деп есептеуге болады. Зерттеу тақырыбының өзектілігі мен соңылығы еш күмән тудырмайды.

2. Диссертацияға қойылатын талап деңгейіндегі ғылыми нәтижелері.

Диссертация кіріспеден, үш тараудан, қорытынды және пайдаланылған әдебиеттер тізімінен тұрады. Жұмыстың құрылымы, мазмұны, стилі, әдебиеттерді пайдалануы, көлемі докторлық диссертацияларға қойылатын талаптарға сәйкес келеді.

Диссертант қажетті тілтанымдық еңбектерді кеңінен пайдаланып, лингвомәдени талдаулар жасап, сауалнама жүргізу нәтижесінде төмендегідей жаңалықтарға қол жеткізген:

- ұлт болмысын тіл арқылы танудағы «өсімдіктер әлемінің тілдік бейнесін» зерттеудің лингвомәдениеттанымдық ұстанымдарын көрсеткен;
- тілдің куммулятивтік қызметі арқылы өсімдік әлемінің қазақ танымында этномаркерленуінің прагматикалық (емдік, кәделік, көркемдік, сәндік т.б.) сипатын түсіндірген;
- өсімдік атаулар жүйесіндегі архетиптік, мифологемдік сипаттағы мәдени-тілдік деректерді пайдалана отырып қазақ танымындағы символдану үдерісін көрсеткен;
- өсімдік атауларының мазмұнындағы ұлттық құндылықтарды паремиологиялық қордағы, фразеологиялық жүйедегі, көркем мәтін дискурсындағы мәдени-коннотация негізінде талдаған;
- жиналған материалдар негізінде өсімдік атауларының floratanym.kz танымдық сайты әзірлеген.

3. Ізденуші диссертациясында тұжырымдалған әрбір нәтиженің, тұжырымдары мен қорытындыларының негізделуі және академиялық шынайылық дәрежесі.

Ізденуші зерттеу жұмысын жүргізу барысында алты ғылыми нәтижеге қол жеткізген. Жұмыс өте жүйелі жазылған, диссертанттың логикасы мықты. Ойы шашыраңқы деуге келмейді. Диссертация мазмұны белгілі бір жүйеге келтірілген: тараулар бір-бірімен астасып, тараулар тараушалармен ішкі бірлікте жазылған. Үш тараудан тұратын ғылыми жұмыста әр тарау бірнеше тараушаларға бөлінген. Зерттеу жұмысында талданып отырған тілдік

материалдарды ғылыми негіздеу, ой желісін дұрыс құрастыру үшін әр тарау басында қандай мәселе қарастырылатыны бойынша жалпы түсінік беріліп, соңында түйін жасалған.

4. Ізденуші диссертациясында тұжырымдалған әрбір ғылыми нәтиже (қағидасы) мен қорытындының жаңашылдық деңгейі.

Диссертанттың бірінші ғылыми нәтижесі – жаңа. Себебі зерттеуде қойылған мақсат-міндеттер жаңа, зерттеу әдіс-тәсілдері, статистикалық деректер нұсқаулық ережелерге толық сәйкес келеді. Қазақ халқының дәстүрлі шаруашылығы көшпелі мал шаруашылығы болғандықтан жердің төсін еміп, жемісін теріп жеген ата-бабаларымыздың тілдік санасындағы өсімдіктер дүниесінің лингвомәдени бейнесі алғаш рет антропоэзектік парадигма ұстанымы негізінде ғылыми тұрғыдан дәйектеліп көрсетілген.

Екінші ғылыми нәтиже – жаңа. Табиғаттағы әрбір өсімдіктің емшаралық қасиетімен қатар төрт түлік малға жайылымдағы оттылығы мен құнарлығын, қоректілігін, тұрмыс-тіршіліктегі құралдық, музыкалық, сакральдық, наным-сенімдік, сәндік қасиеттерін терең әрі кең көлемде танып білген «Ұлы дала ботаниктері» ретінде танылған ата-бабаларымыздың дәстүрлі дүниетанымындағы *адыраспан, жалбыз, меңдуана, итсигек, қалақай, долана, жантақ, тобылғы, сексеуіл, рауғаш, арша, бәйтерек, мықан ағашы* сияқты өсімдік атауларының лингвомәдени, этномәдени, мифологиялық, теологиялық, архетиптік негіздерін ғұрыптық фольклор шығармаларынан, ел аузындағы түрлі аңыз әңгімелерден, мәтіндік прецеденттер мен этнографиялық этюдтерден нақты мысалдар келтіре отырып, кешенді ғылыми талдаулар мен сараптамаларды ұтымды жасаған, нәтижелері диссертациялық жұмыстың ғылыми жаңалығы мен тұжырым ретінде ұсынылған.

Үшінші ғылыми нәтиже – жаңа. Символ – сөзойнатым, сөз мағынасын құбылтудағы әмбебап категория. Ол бір құбылыстың мән-мазмұнын басқа бір құбылыстың мән-мазмұны арқылы метафоралық, аллегориялық, персонификациялық тәсілдердің көмегімен лингвопоэтикалық өрісте құбылтады. Қазақ поэзиясына эстетикалық лириканың қас шебері Мағажанның ««Мені де өлім әлдиле» жырындағы, Мұқағали мен Жүмекен шығармаларындағы *қарағай, қайың, бозқараған, қызғалдақ, емен* сияқты өсімдік лексемаларына жасалған көркем мәтін шеңберіндегі ассоциативті-вербалды талдаулары ғылыми зерттеу жұмыстың өзіндік жаңалағы ретінде тұжырымдалады.

Төртінші ғылыми нәтиже – жаңа. Тіл мен таным, тіл мен мәдениет ғылыми парадигмалар өрісінде қазақ халқының ұлттық болмыс-бітіміндегі өсімдіктер дүниесінің концептуальдық, лингвокультуремалық, лингвоел танымдық, ассоциативтік қасиеттері мен ерекшеліктері *адам – қоғам – табиғат* ұштағанының шеңберіндегі куммулятивтік қызметі жан-жақты сараланып көрсетілген.

5. Алынған нәтижелердің теориялық және практикалық маңыздылығы

Өсімдік әлемінің лингвомәдени бейнесі тіл мен мәдениеттің кешенді сабақтастығы негізінде прагматикалық, аксиологиялық, лингвопоэтикалық, символдық, коннотациялық тұрғыдан тұжырымдалғандықтан оның нәтижелері тіл білімінің жаңа ғылыми парадигмаларындағы жалпы теориялық мәселелерді дамытуға өзіндік үлесін қосады. Аталған диссертацияның қорытындылары мен нәтижелерін когнитивті лингвистика, концептология, лингвомәдениеттану, этнолингвистика, прагматика бағыттары бойынша элективті пәндер мен арнайы курстарда дәрістер оқуға, практикалық және зертханалық сабақтарда кеңінен қолдануға болады. Зерттеу жұмыстың мол материалдарынан түрлі мақсаттағы лексикографиялық, елтанымдық, биологиялық, әдістемелік еңбектер құрастыруға болады.

6. Диссертацияның негізгі қағидасының, нәтижесінің, тұжырымдары мен қорытындыларының жариялануының жеткіліктілігіне растама

Диссертациялық жұмыс бойынша жарияланған мақалалардың саны мен көлемі Қазақстан Республикасы Білім және ғылым саласындағы қадағалау мен аттестаттау комитеті қоятын талаптарға сай келеді. Диссертация нәтижелері әртүрлі ғылыми мақалаларда жарияланған. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің білім және ғылым саласын бақылау комитеті ұсынған басылымдарда 3 мақала; СКОПУС базасына кіретін журналда 1 мақала; халықаралық ғылыми конференция материалдарында 8 мақаласы жарияланған.

7. Диссертация мазмұнындағы және рәсімделуіндегі кемшіліктер мен ұсыныстар

1. Б. Қалиев, Г. Ұйықбаева, А. Айғабылов, Ш. Күркебаев, У.Б. Әділбаева, Ш.Б. Сейітова сияқты авторлар өсімдік атауларына лингвистикалық, мотивациялық, этнолингвистикалық тұрғыдан арнайы жеке тақырып ретінде зерттеулер жасап диссертациялар қорғады, сонда бұл жұмыстың аталған зерттеулерден қандай өзектілігімен, қандай жаңашылдығымен ерекшеленеді ?

2. *Жусан* мен *тобылғы* лексемасына қатысты жүргізілген сауалнамада респонденттердің сөз-стимулға берілген сөз-реакцияларына сандық көрсеткішімен қатар сапалық көрсеткішіне (ұғымдық, образды-ассоциативті, бағалауыштық) байланысты диссертант тарапынан тілдік талдау жасалуы тиіс еді.

8. Диссертация мазмұнының ғылыми дәреже беру ережелерінің талаптарына сәйкестігі

А. Шормақованың «Қазақ тіліндегі өсімдік әлемінің лингвомәдени бейнесі» атты диссертациялық жұмысы – жоғары деңгейде жазылған

жұмыс. Дереккөздер нақты, әдіс-тәсілдер тиянақты, тілі жатық, тараулар мен тараушалар арасында байланыс бар, сілтемелер дұрыс жасалған, ғылыми әдебиеттерді де дұрыс пайдаланған. Ғылыми құндылығы жоғары, практикалық маңыздылығы айқын, толық аяқталған жұмыс.

Осы айтылған сараптамалар негізінде диссертациялық жұмыстың авторы Шормақова Арайлым Ботанқызы «6D021300 – Лингвистика» мамандығы бойынша философия докторы (PhD) дәрежесін алуға әбден лайықты деп санаймыз.

Ресми рецензент:

Әл-Фараби атындағы

Қазақ ұлттық университеті,

филология және әлем тілдері

факультетінің қазақ тіл білімі

кафедрасының аға оқытушысы, ф.ғ.к.

К.К. Куркебаев

РАСТАЙМЫН
әл-Фараби атындағы Қазақ Ғылыми кадрлар
даярлау және аттестаттау басқармасының бас
ЗАВЕРЯЮ
Начальник управления подготовки и аттестации
научных кадров КазНУ им. аль-Фараби
Р.Е. Кудайбергенова

« » 20 ж.ж.

